

ного. Это были не прямолинейные наставления и даже не отвлеченные поучения мудреца. Максимально достоверный рассказ о прошлом вооружал общество знанием пройденного исторического пути, достигнутыми тогда успехами, пережитыми неудачами, причинами и того, и другого. Как писал еще Гегель, история никого и ничему не научила, ибо обстоятельства со временем коренным образом меняются и средства прошлого мало подходит для настоящего и тем более для будущего. Но история обогащает человека жизненным опытом, универсальным знанием поведения в любых драматических ситуациях. Как подчеркивал позже В. Ключевский, история, в самом деле, не может снабдить людей безотказными моделями решений любых конфликтов и проблем, но она их «проучивает» за незнание собственных уроков. По сути дела, русский историк повторил мысль немецкого философа начала XIX в. В этих глубоких и мудрых размышлениях историков о своем времени, отчизне и соотечественниках мы можем с достаточным основанием усмотреть ту «оригинальность» исторической науки, о которой прозвучал М. Блок.

Библиографические ссылки

1. Барг М. А. Категории и методы исторической науки / М. А. Барг. – М., 1984.
2. Блок М. Апология истории или ремесло историка / М. Блок. – М., 1973.
3. Болебрух А. Г. «Старца великого тень» / А. Г. Болебрух // Вісник Дніпропетровського університету. Історія та археологія. Вип. 17. – № 1/1. – Д., 2009. – С. 180–185.
4. Бродель Ф. История и общественные науки. Историческая длительность / Ф. Бродель // Философия и методология истории. – М., 1977. – С. 114–142.
5. Геродот. История : в 9 т. / Геродот. – Л., 1972.
6. Микешина Л. А. Эпистемологическое оправдание гипостазирования и реификации / Л. А. Микешина // Вопросы философии. – 2010. – № 12. – С. 44–54.
7. Платт Кевин М. Ф. Зачем изучать антропологию? Взгляд гуманитария: Вместо манифеста / Кевин М. Ф. Платт // Независимое литературное обозрение. – 2010. – № 106 (<http://magazines.russ.ru/nlo/2010/106/ke4.html>).
8. Степин В. С. Наука и философия / В. С. Степин // Вопросы философии. – 2010. – № 8. – С. 58–75.
9. Хакимов Г. А. «Время большой длительности» Ф. Броделя как методологический принцип социально-гуманитарного познания / Г. А. Хакимов // Вопросы философии. – 2009. – № 8. – С. 147–156.

Надійшла до редколегії 02.02.2011

УДК 930.1+930.2

Ю. А. Святець

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ФАЛЬСИФІКАЦІЯ ТА ДЕЗІНФОРМАЦІЯ В ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛАХ

Проаналізовано приклади формування передумов «фальсифікації» інформації в історичних джерелах. Розглянуто відмінності понять «сфальшована інформація» та «сфальсифікований документ». Показано, що «дезінформація» та «фальсифікація» джерел є аспектом комунікаційного процесу та мають статистичну природу.

Ключові слова: дезінформація, історичне джерело, комунікація, фальсифікація.

Проанализированы примеры формирования предпосылок «фальсификации» информации в исторических источниках. Рассмотрены отличия понятий «фальшивая информация» и «сфальсифицированный документ». Показано, что «дезинфор-

мация» и «фальсификация» источников является аспектом коммуникационного процесса и имеют статистическую природу.

Ключевые слова: дезинформация, исторический источник, коммуникация, фальсификация.

Examples of forming of premises of «falsification» of the information in historical sources are analyzed. Differences of concepts «the false information» and «the forged document» are considered. It is shown that «misinformation» and «falsification» of sources are aspect of communication process and have the statistical nature.

Key words: misinformation, a historical source, a communication, falsification.

*Значне поширення ідеї не є доказом її істинності.
(Д. Браун «Втрачений символ»)*

Історики у своїх дослідженнях, зазвичай, неабияку увагу приділяють характеристиці та аналізу історичних джерел. Поняття «історичне джерело» за час існування майже не змінило свого значення. Воно сприймається більшістю як джерело історичних знань. А між тим пізнання, тобто здобуття знань, – це процес комунікації, який неможливий без взаємодії двох матеріальних об'єктів (агентів комунікативного процесу). В усякому разі комунікації між ідеальними об'єктами нам не відомі. У процесі комунікації один з об'єктів є випромінювачем або «джерелом» інформації, а інший – її приймачем (споживачем, реципієнтом). Предметом будь-якої комунікації є інформація як відображення адекватної **зміни станів** взаємодіючих (чи не саме тому вони матеріальні?) об'єктів. Але поняття «знання» не є синонім і навіть не варіант поняття «інформація». В його основі та ж морфема, що і в терміні «знак». Знаки ми розглядаємо як ключі або індикатори до здобуття релевантної інформації. Між парою агентів комунікації присутнє середовище (канал), яким передається (трансляється) інформація від «донора» до «реципієнта». У цьому середовищі інформація передається на певному носіїві (трансляторі), який аж ніяк не можна вважати джерелом (історичних) даних, оскільки за логікою він є посередником (фактично засобом трансферу) між реальним джерелом (генератором – історичною дійсністю) та споживачем (детектором) інформації. Тобто з багатовимірного інформаційного потоку, що оточує сучасну людину (разом з тим й історика) і який породжений будовою Всесвіту, професіонал-споживач «виловлює» саме той діапазон сигналів, який забезпечує йому ухвалення адекватного рішення для подальших дій і формування відповідних уявлень про сутність явищ і процесів. Іншими словами, процес сприйняття належної інформації реалізується завдяки певній фільтрації, просіюванню її часток крізь прагматичне сито «Корисно».

Історики ж здавна ототожнюють такі транслятори інформації з історичними джерелами. Така колізія закладена в ході розвитку історичної науки, оскільки поняття «історичне джерело» увійшло до наукового обігу в часи, коли ні сутності, ні тим більше властивостей інформації та комунікації вчені ще не розглядали. Та й дотепер інформацією називають доволі широкий спектр речей (повідомлення, відомості, дані, знання, засоби масового сповіщення, знаки), не заглиблюючись ані в етимологію терміна, ані в природу явища, яке позначають цим словом. Парадоксально, але саме така підміна понять дає підстави для виконання істориками класифікації історичних джерел. На наш погляд, у такій концепції закладена гносеологічна колізія, адже якщо, наприклад, документ – це джерело інформації про події та явища минулого, то що дає нам підстави стверджувати, що минуле було саме таким, як воно закарбувалося в «тексті» безвідносно до того, хто або що є його «автором»? Іншими словами, класичне поняття «історичне джерело» сьогодні, в умовах інформаційного суспільства, не дає надійного ключа до розуміння того, як же вивчати минуле. Більше того, історична наука навіть не пропонує

якогось рівня надійності (достовірності) такого ключа, оскільки «істинність» силогізмів дослідників минулого «перевіряється» критеріями «здорового глузду», а отже статистично (що більше істориків (експертів) погоджується з певною концепцією, то більшої вагомості така набуває, а відтак зростає не число тих, хто її справді розділяє, а число тих, хто її боронить від альтернативних концепцій).

Одним із наслідків окресленої підміни понять стала поява таких, на наш погляд, суто філологічних казусів, як «джерельна база» або «корпус джерел». Ці терміни також виступають як синоніми. Але «корпус» може вибудовуватися принаймні на якійсь «базі», а «база» аж ніяк не може набути форми «корпусу». Загалом така мілітаристська термінологія в історичному джерелознавстві мимоволі викликає асоціацію протистояння науки та релігії (або мистецтва), в якому історики в боротьбі за доведення істини (наукової обґрунтованості) у такий спосіб прагнули відмежуватися від *Veritas* (довіри). Тобто, насамперед, документи правили за «зброю», якою історики від науки прагнули довести свою правоту, наприклад, провіденціалістам. Попервах, не маючи навіть більш-менш тривкої теоретичної концепції (на противагу, наприклад, до августинівської або павліністичної) історичного процесу, історики не знайшли іншого способу протистояти клерикалам, як вдатися до «нанесення ударів по площах» – публікування колекцій численних документів у т.ч. поганського (нехристиянського) походження. Така процедура отримала назву «розширення джерельної бази», що схоже на вибудовування греблі в річищі з метою назбирати якомога більший об'єм води. До чого така діяльність призвела, наприклад, на Дніпрі, відомо всім: заболочення пониззя Славутича на колосальній площі Каховського водоймища, постійна загроза техногенної катастрофи (як, наприклад, на Саяно-Шушенській ГЕС) у разі прориву каскаду дамб; порушення екологічного і навіть природно-кліматичного балансу; втрата культурно-історичних та природних цінностей у затоплених територіях; неабияке ускладнення транспортного сполучення берегів і т. ін. Чи не схожа ця картина на ті процеси, які ще з кінця XIX ст. нарекли «кризою історичної науки»? Подібний інформаційний «паводок» не запобігав формуванню нових проблем в історичній науці. З'ясувалося, що правдивість та достовірність – це властивість не «джерела», а тест на чистоту «сумління» його «автора». А отже з'ясування цих «якостей» документа лежить за межами його аналізу і з великим наближенням може бути віднесене до суто джерелознавчих чи історичних завдань.

Підробки документів супроводжують всю історію суспільства. Так Тацит в «Анналах» навів історію сфальшування Валерієм Фабіаном тестаменту свого заможного родича, колишнього претора Доміція Бальба, залучивши до цього неостанніх осіб суспільства у співучасники, котрі погодилися як свідки скріпити цей документ своїми печатками. Документ був виготовлений за тогочасними канонами й не містив очевидних порушень достовірності. Підробка була викрита в сенаті, тобто не внаслідок безпосередньої інформації в документі чи навіть у технології його виготовлення, а в ході зіткнення сторін, інтереси яких такий документ зачіпав. Тацит, на жаль, не повідомив, в який спосіб була доведена фальсифікація, проте основні співучасники цього інциденту за результатами судового слідства були покарані за Корнелієвим законом вигнанням з конфіскацією майна [7].

Інший приклад викриття фальшивки знаходимо в «Юдейській війні» Йосипа Флавія, який повідомив про підробку Антіпатром листів Саломеї з образами та звинуваченням на адресу царя Ірода. Але фальшивість цього епістолярію була викрита не в його змісті, а завдяки тексту іншого листа, яким служанка Акма повідомила Антіпатру про доставку цареві псевдолистів Саломеї [3, с. 238].

Плутарх у «Порівняльних життєписах» описав викриття Пірром облудного листа до нього від імені Птолемея з вимогою припинити війну, виготовленого царем Лісімахом, який гадки не мав про те, якими словами зазвичай цар Пірр вітав свого сина Птолемея. Незвичність звернення дала підстави Пірру розгадати під-

ступний крок третьої особи. Знову ж таки сам лист не містив ознак фальсифікації, яка була виявлена на підставі певної домовленості (традиції, а точніше – ключа) між батьком та сином [4].

В «Історії франків» Григорій Турський оповів детективний сюжет про викриття підробки королівської дарчої грамоти та підпису референдарія (секретаря) Оттона єпископом. Перехресний допит і короля, і референдарія дав підстави підтвердити факт фальсифікації. Але і в цьому разі ми бачимо, що неправдивість документа *de facto* була неправдивістю його «автора», а сам текст «не відповідав» за достовірність викладених ним речей. І знову ж таки облуда виявила себе внаслідок конфлікту інтересів осіб, яких цей документ відповідною мірою стосувався. Отже, якби таке протистояння не проявилось, тобто стан речей *задовольняв* усіх агентів процесу, то документ і надалі вважався б автентичним і достовірним [2].

Класичний приклад викриття підроблення «Костянтинового дарування», здійснене 1443 р. Лоренцо Валла на основі історико-філологічного аналізу тексту, внаслідок якого італійський гуманіст виявив невідповідність термінології часам Костянтина I [1]. У даному разі сам документ також нічого не повідомляє читачеві про свою неправдивість. Суперечність була виявлена на основі застосування методів, не властивих ні історичній науці, ні джерелознавству (яке на той час і не сформувалося).

Приклад викриття підробки документів міститься в справі 196 фонду 389 «Литовська метрика» у РГАДА датою 14 травня 1583 р., де Іван Тихнович Путошинський «учинивши ся в радникомъ фальшивимъ в Сутесце, не даючи о том воискому знати, але справивши себе листъ умоцванымъ фальшивымъ на вrade кгородскомъ браславскомъ закладаль воиского большою потребою, о чомъ онъ не ведаль» [6, арк. 150], а дізнавшись про скоєні злочини «воискии || володимєрскии (Василь Гулевич – Ю. С.) позваль помененого Путошиньского о фальшь и о злодеиство, которьи то ему учиниль, будучи слугою его приказным и рукоданымъ» [6, арк. 150–150 зв.]. Підробка була виявлена як складова частина в низці протиправних дій фальсифікатора, а не в результаті аналізу змісту самого документа, який певно мав усі ознаки достовірності, як то належний матеріал носія, відповідні структурні (дипломатичні) елементи, відсутність виправлень, автограф(и) та печатку.

Інша історія з підробкою документа за іронією долі також торкалася Василя Гулевича, але виявлена була у ході судової справи володимирського войскового з маршалком Олізаром Кірдеєм-Мильським, який у лютому 1582 р. до королівського суду «умоцваного своего / Миколая Суликовского послаль» [6, арк. 160 зв.]. Але той ніби-то на шляху до Риги захворів і зліг в Утяні, а тому не міг представляти інтереси Кірдея. Але «кгда воискии, едучи з Рыги, з Суликовскимъ въ Оникиштахъ поткаль ся и того сведецствомъ вradовне дошоль, же онъ / не только тамъ не хороваль, але и от поль рока перед тымъ в Оникштахъ / не былъ, одно ся въ Вильне бавиль» [6, арк. 161 зв.]. Як з'ясувалося, Микола Суликовський як «умоцванымъ з стороны Кирдеевы выпись с книгъ Канцлерии нашео (Коронної – Ю. С.) скробанымъ до / суду вносиль ку пожитку и помочи стороны своео, а ку шкоде / воиского» [6, арк. 162], «в которомъ Оникшты / значне выскробано, а на томъ местцу Утену написано» [6, арк. 161 зв.]. Підробка документа виявлена в результаті перехресного допиту учасників процесу, а сам документ хоча й містив підчищення й виправлення назви населеного пункту був справжнім, але неправдивим.

Подібний ланцюг історичних прикладів доволі довгий, що може бути темою окремого дослідження.

Обов'язковою умовою забезпечення достовірності дослідження подій та процесів минулого зазвичай називають достовірність (або вірогідність) історичного джерела. Саме слово «вірогідність» (від «віри гідний») не залишає про-

сторю для детермінованості викладення історії. Чим же забезпечується фактично «віри гідність» історичного джерела, а точніше – повідомлень історичного джерела? Міркуючи над цим питанням, я дійшов висновку, що така вимога за процедурою визнання забезпечується ... статистично! Ця теза підтверджується принаймні двома аргументами. По-перше, викладення подій вважається достовірним (вірогідним) у разі, якщо історик(и) виявив(ли) згадку про певну подію в декількох різних за походженням джерелах (ось і «унікальність» історичних фактів). По-друге, про достовірність «домовляються» за результатами перевірки «опору матеріалу». Тобто, якщо висловлене одним автором «бачення» події або ходу історії не отримує принципових заперечень, то воно поширюється серед «однотомців», сприймається ними як задовільне (але чи достовірне?). Отже, таке знання функціонує як колективна (суспільна) думка, як багаторазове повторення (статистика) певних тверджень (згадаймо прислів'я *Repetitio est mater studiorum* – повторення – мати пізнання). У такий спосіб реалізується принцип «практика – критерій істини», де практика постає як «логічна непротиворічність», адже уподібнитися Руматі з фантастичної повісті «Тяжко бути богом» братів Стругацьких й «відвідати» минуле для перевірки чистоти експерименту неможливо.

Гносеологічний парадокс історичного пізнання полягає в тому, що прагнення статистичного принципу «якомога більше джерел» як гарантії наближення до правдивості та адекватності історіописання наражається на фізіологічні обмеження людського організму до сприйняття та запам'ятовування інформації. Людина не може пам'ятати все і в стислий час відтворювати увесь запас власних знань. Позитивна роль функції мозку забувати (а точніше – «архівувати» інформацію) й актуалізувати її у потрібний час, забезпечувати оперативність обробки поточної інформації. Специфіка знань, на мій погляд, полягає саме в тому, що відкладається в пам'яті власне та інформація, яка має прагматичне втілення у власному досвіді, що стверджував свого часу й Гай Юлій Цезар: «*Est rerum omnium magister rusus*» (досвід – вчитель усього). Схоже, що запам'ятовуємо ми саме ту інформацію, яка в силу своєї повторюваності (відтворюваності) допомагає нам ухвалювати рішення, а точніше робити вибір між альтернативами. Нещодавнє відкриття вченими причин швидкого забування свіжої інформації підтверджує нашу тезу про те, що для «вживляння» її в мозок потрібна певна резонансність (епатажність), яка спричиняється змістовною несподіваністю (раптовістю) сигналу. Така «непередбачуваність» повідомлення формує певний «шок» мозку і нестандартну реакцію (здивування, обурення, посмішку, колективне збудження нейронів) в оцінці сприйнятого, що примушує раз-по-раз повертатися до нього подумки, у такий спосіб «збільшуючи» його «достовірність». Й іншого разу, одержуючи подібні сигнали, мозок адекватно відгукується на них, оскільки вже «навчений» їх у певний спосіб, сформований на основі попереднього досвіду, інтерпретувати. При цьому зовсім не обов'язково, що така інтерпретація має бути адекватною реальності або правильним відгуком на побачене, прочитане чи почуте. Важливе відчуття комфорту та задоволення від впізнавання «відомого». Отже знання – це моделі вибору суб'єктом «сценарію», адекватного його життєвому досвіду, на основі однотипової (подібної або повторюваної) інформації. Вироблення такої моделі полягає в селекції факторів та дедукції на їхній основі. Іншими словами індивідуум вибірково (якщо не сказати випадково) пов'язує «причини» та «наслідки» між собою. При цьому зовсім не обов'язково, що йому вдасться точно виявити справжні (а не уявні) контакти.

Останні дослідження медиків дали вагомі підстави для висновків щодо винятково важливого значення так званих «жахливих снів», оскільки вони є «віртуальною реальністю» звільненого від тягара буденності мозку людини для репетиції загрозливих ситуацій справжнього життя. Уві сні мозок людини якщо не

систематизує (згадаймо традицію щодо Д. І. Менделєєва або В. А. Моцарта, яким їх геніальні твори «наснилися»), то в усякому разі «перетравлює» спожиту протягом активного періоду діяльності індивіда інформацію, вільно формуючи певні асоціації між різними наборами образів, оскільки в стані сновидінь слова і тексти не потрібні, а химери через відсутність обмежень «здорового глузду» та «нормальної логіки» – можливі. Химери викликають колективне збудження нейронів для фіксації певних асоціацій. У разі, якщо якась асоціація виявляється «дійсною» (тобто дієвою, реалізованою) у подальшому застосуванні в житті, людина, зазвичай, задовольняється такою причинно-наслідковою моделлю, що й стає надбанням її досвіду. Причому, така модель може бути неабияк далекою від справжніх причинно-наслідкових зв'язків. Згадаймо тлумачення прадавніх і недавніх народів таких астрономічних явищ, як наближення комети або затемнення Сонця чи Місяця.

Набутий досвід людина може застосовувати (нагромаджуючи при цьому статистику) як до майбутнього (творчість фантастів або футуристів), так і до об'єктів минулого (творчість істориків або художників). Згадуючи Х. Л. Борхеса, очі бачать те, що звикли бачити. У силу чого розум подекуди «зраджує» нам, відвертаючи увагу від інших комунікацій та загальних факторів, якими часто-густо манкірують історики. Як «казав» Козьма Прутков, неможливо охопити неохоплене. А між тим, як доводить синергетика, дрібні, непомітні, або малопомітні речі можуть викликати карколомні наслідки, оскільки саме вони стають «резонаторами» в інформаційному просторі. Але при цьому дуже часто історики стають заручниками «стереотипів», сформованих під впливом «чарівної» простоти послідовності подій, які можуть сприйматися в «закономірній» послідовності «причина-наслідок». Між тим слідувати за чимось, ще не означає бути його наслідком. Це можуть бути супутні явища або повідомлення, які збіглися в часі, стали в силу обставин сучасниками. Воднораз справжні зв'язки подій залишаються поза увагою дослідника минулого, оскільки в сучасному йому інформаційному просторі бракує подібних контактів, а отже вони не можуть прислужитися ключами до розуміння явищ минулого. Отже самі речі минулого нічого не повідомляють нам про саме минуле, якщо ми не володіємо кодом (ключем) минулого. Чи дає нам такий ключ класичне історичне джерелознавство?

Проілюструємо на прикладі цитати з документа «Підтвердження Городка та Вольниці монастирю Печерському» [5]: «Били намъ чоломъ архимандритъ монастыра Печерского Пречистое Богоматере с Києва Иларіон, крылошане и застолпники, и вся братья того монастыра, || и вказывали перед нами листъ, данину княгини Мари Семеновое Василевича Ровенское и небожчика князя Костентина Ивановича Острозского и жоны его Анны, вкаторомъ пишеть, иж водле приданя небожчицы, кн(я)г(и)ни Семеновое Юревича, дали и записали на тот монастыр Пречистое Богоматере Печерский двор Городок из приселки...» [5, арк. 51зв.–52]. Цей уривок містить низку князівських імен, але явно не визначає всіх родинних стосунків персонажів. Іншими словами, без залучення додаткової позаджерельної інформації (ключа) годі розібратися в генеалогії названих осіб. Адже сам текст не дає прямої вказівки на те, хто такі княгині Семенова Василевича та Семенова Юревича і який стосунок вони мають до подружжя Острозьких. І якщо далі з відмуса (фактично іншого документа) стає відомо, що князь Семен Юревич (Гольшанський) та княгиня Настасья (Збарзья) є батьками Анни (Тетяни(?) Семенівни Гольшанської), дружини князя К. І. Острозького, то про «роль» княгині Марії Ровенської як матері Костянтина Ивановича доводиться довідуватись з інших носіїв – інформаційних медіаторів. І навряд чи для установлення їхніх родинних стосунків згодиться «здоровий глузд» чи «нормальна логіка». Адже Марія Ровенська згадана як Семенова Василевича (Несвізького). То ким доводиться Семен Василевич княгині Марії – іншим чоловіком чи батьком? Щоб дати відповідь на

це питання, треба знати про код (ключ) фіксації родинних стосунків у документах тих часів, що не відповідають сучасним правилам.

Наведений приклад демонструє, що сам текст та матеріал, на якому він зафіксований, не є джерелом інформації, а лише однією з форм матеріалізації (надання речової форми) інформації. Тобто власне інформація існує і зберігається «фантомно» вже після зникнення самого історичного явища (у даному разі – родини князів Острозьких). Однакову інформацію, або інформацію про одні й ті ж явища чи процеси, можуть «переносити» різні об'єкти. Наприклад, інформація про події Другої світової війни «розпорошена» і в документах (від наказів до кінохронік), і в рукотворних ландшафтних змінах (залишках ретраншементів, укріплень, братських могилах тощо), і в пам'яті самовидців (на основі якої здійснюються проекти усної історії), і в художній літературі чи зразках малярства. Іншими словами, поняття «джерело інформації» або «історичне джерело» нині, на мій погляд, є неадекватним із позицій не тільки комунікаційного процесу, а й самої природи інформації. Те, що історики зазвичай називають «джерелами» інформації про минуле, насправді є лише її трансляторами (або медіаторами), тобто засобами переміщення (руху або перетинання часу чи простору) інформації. Звідси напрашується висновок, що справжнім джерелом історичної інформації є реальність або буття, яке внаслідок трансформацій (мінливості) породжує такий собі «шлейф слідів» якщо не на всіх, то на багатьох речах, які мають властивість тривалий час зберігати свій *status quo*, незмінну форму (структурність). Недаремно у самому терміні «інформація» (лат. *informatio*) присутня коренева основа «форма». Афікс «ція» від лат. «тіо» зазвичай передає рух(!). Префікс «ін» (*in*) використовується у словах для позначення проникнення, подолання оболонки або межі (пор. іміграція, інтонація, інавгурація, інвазія, інтервенція). Отже саме слово «інформація» використовується ніби для позначення проникнення під оболонку речей до їх внутрішньої будови (форми). А що будова речей доволі складна і вельми ємна, то й концентрують вони в собі майже невичерпний інформаційний ресурс. Інша річ, з яким ключем підходити до вилучення цього ресурсу. Відсутність у реципієнта відповідного ключа (коду) може породжувати й неадекватне сприйняття інформації як сфальшованої або як дезінформації.

Але, виходячи з самої сутності, інформація фальшивою бути не може, оскільки вона існує незалежно від людини в живій та неживій природі. Відтак сфальшованим може бути подання або сприйняття інформації, точніше, оформлення інформації. Іншими словами, все залежить від фільтрів, крізь які інформація просіюється під час фіксації та її відтворення людиною. Один із важливих фільтрів отримав назву синтаксичного або фізичного. На цьому етапі відбувається кодування інформації. Поряд із цим виникає й інший термін – «дезінформація», під якою розуміють інформацію (!), спеціально подану в такій формі (так закодовану!), щоб завуалювати уявлення реципієнта про відповідне явище або процес. Це така собі інформаційна мімікрія або камуфляж об'єкта.

Дезінформацію важко відрізнити від «правдивої» інформації з декількох причин. По-перше, дезінформація – все ж таки інформація, а вона не може бути фальшивою, бо її існування об'єктивне. По-друге, дезінформація – явище винятково штучне, оскільки є продукт цілеспрямованої інтелектуальної діяльності людини над формою подання. По-третє, дезінформація – це власне селективно подана інформація, коли подібно до маніпуляцій престижиджителя частина суттєвої інформації в даний момент замовчується, канали для перевірки її повноти (!) тимчасово недоступні або через багатозаровість й багатовимірність світу, що породжує інформацію, концентрується увага на «звичних» для сприйняття її порціях. Тобто знову ж таки інформація просто у певний спосіб фільтрується у ході комунікації. По-четверте, людина при передаванні й одержанні змістовної інформації послуговується певними знаковими системами (синтаксичний фільтр), а як

відомо з семіології знаки полісемічні, а відтак один і той же текст можна під час прочитання (трансляції, перекладу, декодування) розуміти по-різному. І мова не лише про текст. Білий колір, який, наприклад, в українців сприймається як святковий, для японця є ознака трауру.

Алхіміки (згадаймо, що саме слово алхімія не містить нічого таємничого, оскільки це є лишень перетворення грецького *khemí* при перенесенні на арабський ґрунт, де згідно з правилами словотворення стало *al-khemí*, й повернулося до Європи вже у варіанті «алхімія») згідно із загальноприйнятою традицією прагнули все обернути на золото або віднайти філософський камінь. Їхні дослідження були спрямовані на проведення хімічних реакцій, що «магічно» перетворювали одні речовини на інші. Чимало цих хімічних реакцій відомі нині пересічному школяреві. І середньовічний алхімік і сучасний школяр при «виварці золота» є сучасниками одного й того ж комунікаційного процесу з ідентичною інформацією, яка супроводжує хімічну реакцію. Але за часів інквізиції (до речі лат. *inquisitio* – розшук, розслідування) цей процес вважався фальшивим (від лукавого), бо за церковними догмами людині не дано одержувати щирий метал, який в силу його довершених властивостей (інертність до корозії, ковкість та ін.) вважався творінням і символом Господнім. Але праця алхіміка має ще одне тлумачення – ідея перетворення цини на золото є метафора процесу пізнання, яке сірість неутцтва (нерозуміння) людини внаслідок вирішення якоїсь важливої проблеми або пошуку відповіді на актуальне питання породжує «освянення». Недаремно асоціюють неутцтво з темрявою, а освіченість (чи не від «світло»?) із сонцем (образом золота і життя водночас).

Що ж тоді є «фальшивка», якщо інформація природно не може бути фальшивою? Фальшивий – це удаваний за дійсний або справжній. Але це не означає, що документ містить сфальшовану інформацію. Поява такого носія є реакцією на певну життєву ситуацію, тобто має на меті зафіксувати й передати інтереси окремих людей або певного соціуму. У такий спосіб робиться спроба замінити одні символи чи образи іншими з метою формування або забезпечення передумов до формування так би мовити «комфортного» для такої людини чи соціуму інформаційного середовища та простору матеріальних благ. Але це вже проблема читача (історика) документа – адекватно його «декодувати», виявити розбіжності тексту даного документа з іншою доступною інформацією. Якщо через брак ключів ми не можемо поки що декодувати фєстські диски чи єтрусські надписи, це ж не означає, що названі артефакти є фальсифікатами? Якщо ми не виявили слідів Атлантиди чи не можемо чітко локалізувати територію гіпербореїв або амазонок, чи достатні це підстави з огляду на обставини написання твору, щоб визнати «Історію» Геродота сфальшованою? Наявність фантастичних сюжетів у Біблії не робить її несправжньою. Суперечливість і неточність дат і подій у різних редакціях і списках руських літописів більшістю (статистично) не ставить під сумнів питання про їх правдивість. Водночас такий артефакт як Велєсова книга більшістю (статистично) визнається підробкою. Щоразу «експертиза» джерел на справжність зводиться до процедури, яка не має нічого спільного з доказовою базою. Парадоксально, але вся дискусія зводиться до питання віри (чи наявних аргументів достатньо, щоб повірити в справжність?) і вже описаного вище статистичного підтвердження довіри (чи всіх переконує така аргументація?).

Звісно, у стислому аналізі не можливо висвітлити всі аспекти заявленої проблеми. У даному разі її постановка спричинена спробою автора узагальнити особисті спостереження і досвід дослідження історичних джерел, у ході якого не можна оминати теми їх достовірності й надійності. Поряд з тим не може залишатися поза увагою той факт, що інформація про минуле деякою мірою «автономна» від «історичного джерела», яке за суттю є швидше сигналом, тобто знаком у формі носія даних про минуле.

Бібліографічні посилання

1. **Валла Л.** Рассуждение о подложности так называемой дарственной грамоты Константина / Л. Валла // Итальянские гуманисты XV века о церкви и религии. – М., 1963. – С. 139–216.
2. **Григорий Турский.** История франков / Григорий Турский. – М., 1987.
3. **Иосиф Флавий.** Иудейская война / Иосиф Флавий; пер. с нем. Я. Л. Чертка. – Мн., 1991.
4. **Плутарх.** Порівняльні життєписи / Плутарх; пер. з давньогрец. Й. Кобова, Ю. Цимбалука. – К., 1991.
5. Російський державний архів давніх актів. – Ф. 389: Литовська метрика, оп. 1, спр. 191, арк. 50–56.
6. Російський державний архів давніх актів. – Ф. 389: Литовська метрика, оп. 1, спр. 196, арк. 149 зв.–151 зв.; 160–162 зв.
7. **Тацит Публій Корнелій.** Анналы. Малые произведения. История: пер. с лат. / Публій Корнелій Тацит. – М., 2003.

Надійшла до редколегії 19.11.2010

УДК 930.477 (092: Феденко)

Т. О. Грачевська

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

СЮЖЕТИ З ІСТОРІЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ

П. В. ФЕДЕНКА

Проаналізовано роботи П. В. Феденка «Тріумф і трагедія», «Суспільні і політичні рухи» та його погляди на події на українських землях у 1648–1657 рр.

Ключові слова: П. В. Феденко, Хмельниччина, козацтво, селянство, шляхта.

Проанализированы работы А. В. Феденко «Триумф и трагедия», «Общественные и политические движения» и его взгляды на события на украинских землях в 1648–1657 гг.

Ключевые слова: А. В. Феденко, Хмельниччина, козацтво, крестьянство, шляхта.

P. V. Fedenko's works «Triumph and Tragedy», «Social and Political Movements», devoted to the events in the Ukrainian land in 1648–1657, were analyzed.

Key words: P. V. Fedenko, war, Cossacks, peasant, nobility.

Одним із головних питань, що цікавили Панаса Васильовича Феденка (1891–1981), відомого історика української діаспори, було становище козацтва у різні періоди його існування, процеси трансформації, обумовленої як внутрішніми, так і зовнішніми факторами цієї соціальної верстви. Важливим аспектом студій П. В. Феденка було дослідження проблем визвольних змагань українського народу під проводом Б. Хмельницького другої половини XVII ст. На жаль, його праці залишаються маловідомими вітчизняним фахівцям, незважаючи на те, що останнім часом відбувається інтенсифікація досліджень, пов'язаних із вивченням життєвого та творчого шляху цієї неординарної особистості нашого минулого [1; 2] й декілька праць історика нещодавно були опубліковані на сторінках вітчизняних часописів [3].

Історія козащини привернула увагу П. В. Феденка під час перебування в еміграції у Празі, де у 1924 р. він здобув ступінь доктора філософії на історико-філософському факультеті Українського Вільного Університету, захистивши